

Ս Ի Ո Ն

ԺԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1941

ՅՈՒՂԻՍ — ՕԳՈՍՏՈՍ

ԹԻԻ 7-8

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԸ

(ԵՐԿՈՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵԻ)

Ա.

Հոգևոր հունձքի այս շրջանին, երբ Սուրբ Աթոռը իր կոթքին մէջ ունի՝ նոր յոյսերու իրաւունքն ու հպարտութիւնը ունի, մեր մտածումը կ'երթայ երջանկայիշատակ Տ. Թորգոմ Սրբազանի սիրած «Հայ Երուսաղէմ» տարազին՝ զոր ան սովոր էր գործածել յաճախ իրեն յատուկ անանուն զգացումով մը։ Այդ տարազը յանկուցիչ ընող զգացումին մէջ, այս հաստատութեան կրօնական դերին ու ոգիին համաստիճան բաժին ունէին նաև կրթական և ազգային յառաջահայեաց այն իրադրոժումները՝ որոնք իր մեծ նախորդին օրով սկսած էին արդէն պտղաբերիլ այս հաստատութեան ծոցին մէջ, բովանդակ ազգի ուշադրութեան և զուգուրանքին առարկայ ընելով զայն։ Հայ Երուսաղէմը, նոր յօրինուածք, նոր երանդ և նոր թափ պիտի ստանար իր օրով, հակառակ ժամանակին հետ քայելու բոլոր դժուարութիւններուն։

Գուրեան Սրբազան Հայ Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը ստանձնած էր կատարելու համար «սուրբ վրէժխնդրութեան մը գործը», ինչպէս ինք սովոր էր ըսել։ Այդ նուիրական վրիժառութիւնը ուրիշ բան չէր բայց եթէ լեցնել տեղը Արմաշի իր մտքի գաւակներուն, որոնք իբրև մեր օրերու Ղեւոնդներ, ինկան մեր դատի արիւնոտ ճամբուն վրայ։ Այս վրէժխնդրութեան միայն արժանի կը նկատէր հայու հոգին։ Ըստ իրեն, Հայ Երուսաղէմը լաւագոյնս ծառայած կ'ըլլար Ազգին և Եկեղեցիին, եթէ կարենար կրթական բեղուն կեանք մը և իմացական որոշ բարձրութեամբ մակարդակ մը ստեղծել։ Յիշատի Սիրոնի բարձունքին վրայ կարելի չէր կանգնել աւելի աստուածահաճոյ գործ մը՝ քան ինչ որ հիմնարկեց Ա. Աթոռոյ կրթասէր և ուսումնապետ պետը։ Նիւթական և բարոյական միջոցներ չէին պակսեր Հայ Երուսաղէմին. յետոյ՝ հոգևոր կեանքի նուիրականութիւնը զոր կուտար սրտին ո՛չ միայն տնօրինական Ա. Տեղեաց խորհուրդը, այլ նաև վանքին բազմադարեան և ազգային սրբութեանց զգացումը, այս ամէնը կը

պատրաստէին արդէն ինքնին արգաւանդ դաշտ մը եկեղեցական դաստիարակութեան գործին համար:

Դուրեան Սրբազան իրագործեց՝ զմայելի հեռատեսութեամբ և սիրով, իր հոգիին մէջ կերպաւորուած երազը. և ժառանգաւորաց Վարժարանը, իբր նոր Արմաշ մը, կը վերստեղծուէր Հայ Երուսաղէմի պարիսպներէն ներս:

Դուրեանի այս սրտառուչ և իմաստուն ձեռնարկին մարմին տալու եւ աւելի բարգաւաճելու մտածումով նախ Պատրիկ Կիւլպէնկեան, յետոյ Կարապետ Մեղքոնեան՝ ազգային և եկեղեցական կրթութեանց նախանձախնդիր պատուական բարերարները, իրենց մասնակցութիւնը բերին՝ իբրև յարգանքի և սիրոյ տուրք, եկեղեցական կրթութեան այս զաղափարին, և գործը ստացաւ լուրջ ընթացք մը, տակաւ խոստանալով լիովին պսակել իր մասին տածուած բարի բոլոր ակնկալութիւնները:

Ժառանգաւորացի իբր օժանդակ, Դուրեանի պատրիարքութեան առաջին օրէն, շարժման մէջ դրուեցաւ Ս. Յակոբեանց տպարանը որ պատերազմի հետեանքով անգործութեան էր մատնուած: Եւ 1927ին վերհրատարակուիլ սկսաւ Ս. Աթոռոյ պաշտօնաթերթը՝ «Սին»։ Այսպէս կրթական և իմացական շարժում մը գոյութեան եկաւ, որուն վրայ կը սաւառնէր Դուրեանի հոգին:

Ժառանգաւորաց Վարժարանի նպատակը եղաւ՝ առաջին օրէն, կուսակրօն եկեղեցականութեան պատրաստութեան գործը. նախ վանական այս մեծ հաստատութեան կարիքները լեցնելու, և յետոյ ընդհանուր Հայ Եկեղեցւոյ կրօնական պէտքերը զիմաւորելու սրբազան փափաքով:

Միջավայրի կրօնազգաց մթնոլորտը, ժամանակին պահանջները, և ձեռնհաս անձերը՝ (Դուրեան Պատրիարք, Բաբգէն Եպիսկոպոս և այժմու Ս. Աթոռոյս Գահակալ՝ Մեսրոպ Սրբազան) ամէն յոյս կը ներշնչէին որ այս նոր Արմաշը լեցնէր բոլոր արդար ակնկալութիւնները: Սակայն սերունդ պատրաստելը դիւրին չէ, և շօշափելի պայմանաւորումներէ աւելի ուրիշ ազդակներու կը կարօտի, ինքնայատուկ և թաքուն օրէնքներու կշռոյթի մը հպատակ՝ զոր դիւրին չէ բնորոշել: Այսուհանդերձ, Դուրեանի մահուան նախօրեակին, ժառանգաւորացը կուտար իր ինքն վարդապետներու առաջին հունձքը: Զեռք բերուած արդիւնքը աննախընթաց բլաւու չափ երևոյթ մըն էր Երուսաղէմի պատմութեան մէջ: Ծիշդ է թէ Երուսաղէմը միշտ ունեցած էր իր ժառանգաւորացը, որ հաստատութեան տուած էր դէժ կէսը իր միաբանութեան անդամներուն. (միւս կէսն ալ ինքնին զոյանալով դուրսէն եկած, կամ փոքրաւորութեամբ հասածներով): Անմոռանալի է մասնաւորաբար, Եսայի պատրիարքի օրով, Մեղքիսեղեկեան շրջանը, որ ունեցած է կրթական շատ զոհացուցիչ վիճակ մը: Այդ վիճակը աւելի կամ նուազ արդիւնաւորութեամբ շարունակուած էր նաև Վեհապետեանի օրով, բայց յետոյ, զլիաւորաբար պատերազմի պատճառով, կանգ առած էր շարժումը, մտահոգութեան մղելու չափ զիտակից և տարէց միաբանները Ս. Աթոռոյս: Նոր երևոյթը հետեաբար որուն հանդիսատես կ'ըլլար Ս. Աթոռը, աւելի քան սրտապնդիչ էր, ամօքել կարենալու չափ Դուրեանի մահուան կսկիծը իր հասունցած արտին առջև, եղբրական ինչ մը խառնելով այնքան զոհողութիւններու զին եղող այս արդիւնքին:

Կանխահաս է տակաւին դատումը փորձել այդ սերունդին: Եթէ նկատի

ունենանք իր նախընթացները ան կ'արդարացնէ նոյնիսկ որոշ դիմագիծով սերունդ մը ըլլալու իր հանգամանքը. կ'ակնարկենք մտաւոր իր պատրաստութեան, որ թէև համեստ՝ բայց մեր իրականութեան համար բաւարար կրնար նկատուիլ: Այդ սերունդին խորհրդանիշ անձնաւորութիւնը Դուրեանն էր, որուն զաղափարը Հայ եկեղեցւոյ դերի մասին, կ'արևոտէր և կը պայծառանար մեր անցեալէն, և անոր փառաւոր արժէքներէն: Այս պարագան չէր բխեր սակայն նորին հետ չկարենալ հաշտուելու անբաւականութենէն, ոչ ալ հաւատալիքներու վրայ նստած հաւատքի ձեւէն, այլ այն բաբախուն անցելապաշտութենէն՝ որ հայ արժէքները ճանչցող և զգացող հոգիներուն օտար չէ եղած բնաւ: Դուրեանի ազատախոհութիւնը չէր զար փթ. դարու եւրոպական արդիականութենէն, ոչ ալ աւանդութիւններու նկատմամբ իր ունեցած քիչ մը զաղջ կեցուածքէն: Ընդունելով հանգերձ ժամանակները և նոր պահանջները, ծանծաղամտութիւն կը համարէր համակարծիք ըլլալ թէ զիտութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը կը վտանգեն մեղայատուկ հոգեորականութիւնը, վասնզի, ըստ իրեն, ինչ որ սուրբ էր և նուիրական, ինչ որ բանաւոր է և աստուածային, որոնք կը բխին քրիստոնէութեան խորագոյն իսկ ակունքէն, նոյն հանգամանքով կ'ազնուացնեն մարդը: Եւ Հայ եկեղեցին իբրև Քրիստոսի եկեղեցիին մաս, չէր կրնար զուրկ ըլլալ այդ աստուածատուր շնորհէն. միայն պէտք էր գտնել «ծածկուած զանձը»:

Կը բաւէր որ եկեղեցւոյ պաշտօնեան բարի ոյժերու այդ օժտումով կարենար իր հաւատալիքներուն հետ հաշտ պահել ունէ զիտական ճշմարտութիւն, իր սկզբունքներուն հետ զուգորդել ընկերային ամէն առողջ վարդապետութիւն, հոգևոր իր կեանքին ընթացակից ընել բարեկարգական ամէն ոգևորում, և աւել տարանական ներշնչումներու չշփել ունէ մոլորութեան ոգի:

Այս էր իր մտածելու կերպը, որ աշխարհահայեացք մը եւ բարոյական տեսակէտ մը ըլլալուն չափ իմացական պայծառ ալ կեցուածք մըն էր: Այս է որ կը բացատրէ հոգևորին վրայ աւելցած իմացական տարրին կշիռը իր շունչով պատրաստուած սերունդին մէջ: Ախալ չհասկցուինք. ոչ մէկ ատեն Հոգեւոյս Պատրիարքի մօքէն չանցաւ իմաստասէրներ պատրաստել: Բայց միշտ ուղեց որ Հայ եկեղեցւոյ սպասաւոր վարդապետը իմաստին, մտածումին, իմացական հետաքրքրութեանց խանդը ունենար իրմէն ներս:

Թէ այս ամէնը իբրև ծրագիր և իբրև հեռահաս պատգամ երջանկայիշատակ պատրիարքի գործունէութեանը մէջ ունեցան լայն բաժին, դուրս է կասկածէ: Այս ամենուն արդիւնք Հայ եկեղեցւոյ սպասարկութեան մէջ նետուող երիտասարդ հոգևորականութիւնը ո՞ր չափով իրագործեց զեկեղեցի երազը մեծանուն պատրիարքին, կանխահաս դատումի մը, գնահատման մը արդար չէ ենթարկել. ու հոս բազմաթիւ ազդակներ կը միջամտեն: 1890ին մեր երկրին բոլոր անկիւններէն Արմաշ հաւաքուող տղաքը երբեք բաղդատելի չեն անապատներէն հաւաքուած, կեանքին ամենէն դառնագոյն կսկիծները ապրած, բայց մանաւանդ դարերէ ի վեր իրենց ցեղը կանգուն պահող երազէն իսկ դաւաճանօրէն լքուած սերունդին: Եւ այս հաստատումը իր ամբողջ եղբրական իմաստը կ'առնէ երբ յետպատերազմեան հոգեբանութեամբ պատանիներ կը մտնեն վեղարին տակ, և կը կանչուին իրենց ոյժը գործադրելու իրենցմէ աւելի կործանած ժողովուրդի մը մէջ: Թերևս հոս է զաղտնիքը տարբերացումին, զոր Ար-

մաշի և Սալիմի Դուրեանական զոյգ հունձքերու մէջ մարդիկ փորձուին տեսնել: Չենք գիտեր պէտք կա՞յ աւելցնելու այն բացառիկ պայմանը որ երուսաղէմի հոգևոր զործունէութեան նկարագիրն իսկ կը կազմէ: Արմաշի մէջ Դուրեանով պատրաստուած սերունդը ժողովուրդին մէջ զործելու միակ և վերջնական նը- պատակի մը կը սպասարկէր: Երուսաղէմը այլապէս բարդ հանգամանքներ երե- ւան կը հանէր Եկեղեցւոյ զործաւորին աչքերուն:

Պաղեստինէն դուրս մեր ժողովուրդը չի գիտեր թերևս թէ երուսաղէմի վարդապետը ամէն բանէ առաջ վանական զինուոր մըն է որոշ պարտաւորութիւն- ներով, որոնց մէկ կարևոր մասը նպաստն է Սուրբ Տեղեաց իրաւանց պաշտ- պանութեան: Ս. Յակոբայ բնմէն կարգ առնող ամէն վարդապետ իր ուխտին մէջ կարևորագոյն տեղը կուտայ այս պարտքին: Եւ սակայն Դուրեանի մտա- ծումին մէջ Եկեղեցւոյ սպասաւորը՝ առկէ աւելին զործող մը պիտի ըլլար ժողո- վուրդին մէջ և անոր օգտին համար: Եւ տակաւին՝ իմացական բազմատեսակ հետաքրքրութեանց ընդունարան եւ արդիւնաւորիչ մը: Այս երեք իրարու հետ հազիւ հաշտուող պաշտօններու և անոնց ենթադրած մտայնութեանց տազ- նապն է որ կ'իշխէր իրմով պատրաստուած սերունդին մէջ: Անոնք չէին կրնար գուտ մտքի մարդեր ըլլալ, ինչպէս չէին կրնար աւանդութեան կողմէն պահանջ- ուած աշխարհին համար հիմնովին փակ զինուորներ մնալ: Եւ նպատակներու այս բարդութիւնն է որ անդրադարձաւ այս սերունդին զործունէութիւններուն վրայ: Անոնց քով զօրաւոր չափով մը արթուն են Ս. Աթոռոյ իրաւունքներուն պաշտպանութեան դարաւոր ձայները: Անոնց քով ի զօրու են իմացական կեն- դանի հետաքրքրութիւններ:

Ինչպէս ըսինք վերը, դատումի գործ մը չէ որ կ'ընենք մեր այս տողերուն մէջ, այլ երևան կը բերենք ընդհանուր գիծերը Դուրեանի Սա- զիմական անդրանիկ սերունդին: Ուրիշ հարց է թէ այդ սերունդը ո՞րչափով ատակ եղաւ բուն ժողովրդական սպասին և հոգևոր և իմացական մշակման, և հաւատարիմ մնաց Հայ Եկեղեցւոյ ընդհանուր ու Ս. Աթոռոյ մասնաւոր աւան- դութեանց. այդ մասին աւելի վերջ. բայց ինչ որ այժմէն իսկ կարելի է իբրեւ յատկանիշ տալ այդ սերունդին, այն բարի և ջերմ կամեցողութեան ոգին է որով ներկայացող պահանջները կը զիմաւորուին անոր կողմէ, ոգի մը որ ա- մենէն համեստ կարողութիւններն անգամ կը ներթափանցէ, անոնց իրազործել տալու անուրանալի արժէքով արդիւնքներ:

ԽՈՒՐ.

